

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧНЯ ТА ЇЇ АДАПТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

В.В. Федько

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, fedkovita@gmail.com

Вступ. Сучасне суспільство активно заявляє про попит на нестандартних, творчих особистостей, здатних розширити межі сучасного розуміння світу, віднайти чи побудувати ефективні способи і методи нової взаємодії з ним. Нова сучасність, в якій особистість створює, конституює себе, стає все більш швидкою, гнучкою, експансивною та випадковою. У такій стрімкій реальності людині життєво необхідно навчитися бути компетентною щодо визначення різних контекстів соціального поля, в якому вона буде розвиватися і тих орієнтирів, яких буде притримуватися в особистісному русі.

У світлі нових задач, продиктованих новим розумінням світу, для вітчизняної педагогічної психології особливий інтерес набувають дослідження, присвячені проблемі взаємодії особистості, яка перебуває в освітньому середовищі. Витоки цього напрямку закладені ще Л.С. Виготським, який вважав, що людина розпочинає свої спілкування з природою не інакше як через середовище, яке стає потужним чинником, що визначає та встановлює поведінку людини. Середовище тлумачилося ним як культурно-історична реальність, яка інтегрує в собі весь попередній досвід розвитку людства та, яка складається з предметів, що мають для людини певне значення. Цим завдається точка відліку: особистість може бути адекватно означена в її нерозривному взаємозв'язку з навколишньою дійсністю.

Для сучасної вікової та педагогічної психології характерно досліджувати взаємодію особистості та середовища у декількох напрямках, серед яких найбільш актуальністю вирізняється напрям – соціальної взаємодії в освітньому середовищі, яка виступає найголовнішою складовою соціальної ситуації розвитку учня під час навчання. Важливим моментом соціальної взаємодії є

оволодіння учнем конструктивними способами адаптації, інтеграції та захисту себе в соціумі.

У зв'язку з цим набуття дітьми та учнівською молоддю соціального досвіду спрямоване на розвиток і становлення в них соціальної компетентності – однієї з ключових компетентностей, яка сприяє інтелектуальному та культурному розвитку особистості, а також здатності швидко реагувати на запити і виклики часу.

Завдання. Виокремити адаптаційний потенціал соціальної компетентності та обґрунтувати необхідність його розвитку у молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу. Якість будь-якої освіти насамперед визначається тим, наскільки особистість, що її отримала, відповідає суспільним запитам, вміє приймати рішення і діяти, користуючись здобутими знаннями й уміннями на основі сформованої ієрархії цінностей і потреб. З цієї точки зору основним критерієм й інтегративним показником якості освіти, визнаним у світі, є компетентність учня.

Серед ключових компетентностей, які кожен учень потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, і які здатні забезпечити самореалізацію та життєвий успіх протягом усього життя, обрано соціальну компетентність [4]. Основні принципи якої є: повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у відносинах та стосунках; діалог-взаємодія-взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [4].

Проведений контент-аналіз державних документів та психолого-педагогічної літератури дозволяє констатувати, що погляди на сутність соціальної компетентності доволі різняться, проте серед них можна виокремити дещо спільне:

- наявність певної сукупності – знань, вмінь, якостей, здатностей, які забезпечують ефективну орієнтацію людини в соціумі;

- є невід'ємною складовою або показником успішної соціалізації;
- є атрибутивною ознакою особистісного розвитку людини, її самоактуалізації та самореалізації.

Щодо відмінного, то це – відсутність усталеного погляду на природу соціальної компетентності. Серед учених існують дві прямо протилежних позиції: одні вважають, що компетентність має фізіологічно обумовлену природу і на її становлення впливає генетичний чинник (К. Скайє, О. Гіндіна, К. Крайг, Дж. Бокум); інші вважають, що компетентність має виключно соціальний характер і формується під впливом соціуму (О. Бодальов, Л. Лепіхова, Н. Белоцерковець).

Таке розмаїття поглядів спонукало нас виробити власну робочу дефініцію поняття «соціальна компетентність» – це багатогранне та поліфункціональне особистісне утворення, яке забезпечує людині успішну адаптацію у соціумі, прийняття нею правил, норм і законів соціального життя, і одночасно – формування у неї вміння самореалізовуватися, здійснювати власний вибір, формувати для себе і суспільства прийнятну систему цінностей.

Для продовження осмислення сутності соціальної компетентності особистості слід за С. Краснокутською зазначимо наступні функції, які вона виконує у взаєминах «особистість – суспільство»:

- прикладна: застосовування соціальних знань і вмінь у практичній життєдіяльності;
- адаптаційна: реалізація потреб людини у взаємодії з іншими;
- інтегративна: забезпечення можливості бути прийнятим у співтовариство, соціальну групу, суспільство тощо;
- орієнтацій на: дає змогу людині обрати стратегічний вектор життєдіяльності;
- статусно-рольова: допомагає людині посісти належне місце в суспільстві, досягнути соціального статусу відповідно до вироблених знань і вмінь, засвоїти соціальні ролі [3, с. 44]. Подібна поліфункціональність соціальної компетентності, на яку вказують більшість дослідників, забезпечує

особистості як успішну соціалізацію, так і соціальну адаптацію, які для неї однаково вагомі.

У процесі соціалізації і соціальної адаптації дитина вчиться апробувати різноманітні ролі і функції, пізнає та усвідомлює взаємозв'язки зі світом, свою роль у ньому, розкриває свою ідентичність, свій особистісний потенціал, свої духовні та фізичні можливості [5]. Соціалізаційний ефект від цього виявляється у відповідності індивідів усталеним у даному суспільстві системам ролей і функцій, навіть без внутрішнього прийняття ними доцільності цих систем. Натомість важливий ефект адаптації полягає в тому, що привласнені індивідом соціальні ролі впливають не лише на зовнішню його поведінку, а й на його внутрішній світ, зокрема на його самосприймання і самооцінку [1, с. 115]. Е. Фромм адаптаційна саморегуляція вважав такою, яка змушує людей діяти в напрямі виживання, а життя – це й є процес формування особистості.

Метою соціалізації є передавання новим поколінням матеріальних, духовних і соціальних цінностей людства. Як онтогенетичний процес вона не має завершеної форми і триває від народження і до кінця життєвого шляху людини. Натомість мета соціальної адаптації полягає у створенні цілком конкретних і цілком завершених індивідуальних програм відносин і взаємодії людини з реальністю.

Тому *головне завдання соціалізації* полягає у самовідтворенні суспільства, постійному відновленні його соціальної структури (взаємопов'язаних соціальних ролей і статусів, ідеалів і цінностей, правил і норм тощо). Іншими словами, результат соціалізації важливий не стільки для тих, хто соціалізується (тобто діти), скільки для тих, хто в цьому зацікавлений (тобто батьки, педагоги, певна група, суспільство тощо).

На відміну від соціалізації, *головні завдання соціальної адаптації* полягають у самозбереженні окремих індивідів, пристосуванні їх до конкретних умов існування, забезпеченні їх життєдіяльності й розвитку в цих умовах, виробленні, реалізації і корекції конкретних індивідуальних адаптаційних програм. Іншими словами, соціальна адаптація має значно менше виражену

просуспільну орієнтацію, припускає можливість вибору, ігнорування і навіть протесту, і цим вона докорінно відрізняється від соціалізації [5].

Соціальна реальність постає перед дитиною (учнем) як мережа численних соціальних ситуацій. Через реагування на них і подолання їх «непрозорості» діти вчаться сприймати навколишній світ і конструювати свій власний. Так відбувається соціальний розвиток дитини, під час якого вона вчиться зберігати свою своєрідність, усвідомлює смисл спільної діяльності для оточуючих і самого себе, вчиться знаходити те, що об'єднує її з іншими і не заважає визначити своє місце серед інших. Безсумнівно, саме життя вчить дитину формальним і неформальним правилам взаємодії, проте, коли такий спонтанійний розвиток соціальної компетентності супроводжується його навчанням, то воно набуває істинно безцінного ресурсу життєвої орієнтації. Спроможність учня до осмислення, об'єктивного розуміння соціальної реальності стає показником його особистісного зростання, особистісної зрілості.

Слід мати на увазі, що для істинного переосмислення, яке несе в собі розвивальний ефект, багато що повинно бути перевірено на власному досвіді. За таких обставин дитина має обрати один шлях із двох можливих: активна взаємодія, потенційно конструктивне пристосування до умов (адаптивна стратегія або стратегія розвитку) чи пасивна, потенційно деструктивне пристосування до умов середовища (або стратегію захисту, уникнення).

Вибір адаптивної стратегії, на думку Ф.Б. Березіна, залежить від таких універсальних характеристик особистості, як:

- 1) загальний енергетичний потенціал індивіда (стійкість до стресу, вихідний рівень психологічного напруження);
- 2) здатність логічно структурувати ситуації, до яких належить адаптуватися (так званий самоорганізаційний потенціал);
- 3) особливості мікросоціальної взаємодії, адекватність міжособистісних взаємин (як чинник соціальної підтримки) [2].

Отже, соціальну компетентність у сучасному суспільстві розуміють як здатність людини вибудовувати стратегії взаємодії з іншими людьми. Вона передбачає в однаковій мірі і засвоєння варіантів взаємодії з оточуючими, способів досягнення цілей, і розуміння суті того, що відбувається, і передбачення наслідків власних дій. Особливо важливий її «ментальний» аспект – усвідомлення соціального середовища, свідоме вибудовування взаємин з оточуючими людьми. Цим і визначається істотна роль шкільної освіти у розвитку соціальної компетентності.

Ідея розвитку соціальної компетентності як раз полягає в тому, щоб навчити учня в умовах і засобами освітнього середовища відповідно до вікових особливостей об'єктивно інтерпретувати соціальну реальність і на цій основі вмінні обирати конструктивний вектор соціальної адаптації на шляху до своєї соціалізації. Найбільш сенситивний період для розвитку соціальної компетентності є молодший шкільний вік, в якому продовжується активне соціально-особистісний розвиток дитини. Це віковий період характеризується появою достатньо усвідомленою системою уявлень про оточуючих людей, про себе; найбільш усвідомлено засвоюються суспільно цінні еталони поведінки, формується соціальний досвід; інтенсивно набуваються вміння і навички взаємодії з іншими (однолітками і дорослими). Молодший школяр відкриває для себе нове місце у соціальному просторі людських взаємин, орієнтується у сімейно-родинних стосунках і вміє зайняти бажане та відповідне своєму соціальному статусу місце серед близьких і рідних, вчиться вибудовувати взаємини з однолітками і дорослими. Самооцінка дитини, залишаючись у цьому віці доволі оптимістичною і завищеною, набуває все більш реалістичного змісту, стає більш об'єктивною і самокритичною. Молодший школяр вже розуміє, що оцінка його вчинків і мотивів визначається не лише його власним ставленням до самого себе, а передусім тим, як його вчинки виглядають в очах інших, що створює основу для розвитку рефлексії як знакового новоутворення цього віку.

Висновки. Соціальна компетентність дозволяє реалізувати суто людську

мету існування людини – гармонізувати одночасно взаємини із самим собою та із світом. З одного боку, вона формується як здатність індивіда відповідати вимогам, які висуваються до нього на даному етапі суспільного та особистісного розвитку (соціалізаційний ефект), а з іншого – формується здатність до зміни цих вимог, тобто розвивається такий набір особистісних утворень, які дозволяють їй самореалізовуватися, здійснювати власний вибір, формувати для себе і суспільства прийнятну систему цінностей. У цьому контексті актуалізуються проблеми соціальної спрямованості національної освітньої діяльності:

- пошук освітньої формули створення сприятливого, комфортного соціально-освітнього середовища з акцентом на практичний аспект освіти – основи самореалізації особистості в комплексі складових, у тому числі самореалізації особистості як частини та суб'єкта відповідного соціуму;
- забезпечення гуманістичної спрямованості національної освітньої системи, максимально враховуючи нові тенденції соціально-економічного, соціально-культурного, соціально-політичного розвитку нашої держави.

Література:

1. Абульханова-Славська К.А. Стратегия жизни : монографія. М. : Мысль, 1991. 302 с.
2. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека : монографія. Л. : Наука, 1988. 270 с.
3. Краснокутская С.Н. Формирование социальной компетентности студентов вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Северо-Кавказ. гос. техн. ун-т. Ставрополь, 2006. 178 с.
4. Концепція Нова української школи [електронний ресурс]: Група упорядників: Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова та ін. заг. ред. М. Грищенко. К. 40 с.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Посохова С.Т. Психология адаптирующейся личности : монографія. СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И Герцена, 2001. 240 с.